

LÕPUNI ELAMATU ELU

Aino Kallase biograafia

SILJA VUORIKURU

*Milline on lõplik kokkuvõte, minu elu tulemus?
Vahest oskab minu biograafia tulevane kirjutaja
öelda seda paremini kui mina ise,
kes ma pole veel päriselt läinud.*

Nii kirjutab Aino Kallas (1878–1956) juulis 1953, kolm aastat enne surma. Ta elas toona koos tütre Virve Kallas-Pässi ja tema kahe peaaegu täisealise lapsega Stockholmis, kuhu oli olnud sunnitud põgenema 1944. aasta sügisel, jagades nii arvukate eestlaste saatust. Kirjaniku abikaasa Oskar Kallas oli surnud nende teisel Rootsi-talvel jaanuaris 1946, 77-aastasena.

1950. aastate alguses kavatsesid paljud kirjutada Aino Kallase biograafiat. Äsja soome kirjanduses magistrikraadi kaitsnud Kai Laitinen oli kirjaniku nõusolekul alustanud 1952. aasta alguses tööd eluloo kallal, kuid ta polnud selles esimene. Folklorist Elsa Enäjärvi-Haavio oli hakanud Kallase elulugu kavandama juba 1930.–1940. aastate vahetusel, aga tööd pidurdas tükk aega tema enese uurimistöö. Eluloo koostamine jäi lõplikult pooleli, kui Enäjärvi-Haavio vaid 49-aastasena 1951. aasta jaanuaris vähki suri. (Sievänen-Allen 1993: 340, 382–395) Kirjandusprofessor Aarne Anttila ja Enäjärvi-Haavio abikaasa, folklorist Martti Haavio (luuletajana P. Mustapää) ettepanekul sai Laitisest töö jätkaja (Laitinen 1973: 9). Tema töö algusjärgus andsid endast märku veel kaks huvilist biograafi: kirjandusüliõpilane Lea Laine ja lektor Helmer Winter. Aino Kallas oli meelitatud ootamatust ja isegi üllatavast tähelepanust, kuid mõte omavahel võistlevatest biograafiatest tundus hirmutav: „Aga ei saa ju seda ühte õnnetusel elu kaheks jagada”, kirjutab kirjanik 1952. aasta märtsis nõutult, millele lisandus hiljem lõbustatus: „Minu *in spe* biograafide hulk hakkab juba peaaegu et muret tegema, sest kas siis ühest elust jääb nii paljudele muud kui ainult riismeid?” (Kallas 1957: 160, 200)

Paguluses elav eakas kirjanik oli kuulus ja lugupeetud – just selline, kelle sugustest kirjutatakse kirjanikubiograafiaid.¹ Juba 1930. aastal oli Kallas purustanud rekordeid: ta oli esimene soome kirjanik, kes jõudis selleni, et koguni neli tema teost tõlgiti inglise keelde (Laitinen 1995: 43). Sõja-aastail oli kirjaniku nimi taas paljude huulil uuel põhjusel: enne pagendusse minekut kaotas pere 1941. aastal nii poja kui ka tütre. Sulev Kallas tegi veebruaris enesetapu, et pääseda NKVD teenistusse värbamisest, Laine Kallas-Määr hukkus vene sõduri eksilasus tagajärjel pool aastat hiljem augustis. 1940. aastatel avaldas Aino Kallas luuletrilogia „Surmaluik” („Kuoleman joutsen”, 1942), „Kuusild” („Kuun silta”, 1943) ja „Tuleriidal” („Polttoroviolla”, 1945),

¹ Traditsiooniliselt on kirjutatud tuntud ja tunnustatud isikute biograafiaid, aga eluloouurimises on hakanud esile kerkima ka vähem tuntud, n-ö tavaliste inimeste elulood. Maarit Leskelä-Kärki, kes parasjagu kirjutab Aino Kallase ema Minna Krohni biograafiat, on selle küsimusega tegelnud (vt Leskelä-Kärki 2016): Minna Krohn on jäänud peaaegu tundmatuks oma kuulsu tütre kõrval, kes on rohke uurijahuvi objektiks.

mida on ilmumisaja tõttu loetud omaeluloolise hingepuistamisena sõjaõudustest ja laste kaotamisest (Laitinen 1995: 384–394; vrd Leskelä-Kärki 2006: 607–612; Vuorikuru 2012: 231–243).² 1951. aastal avaldas kirjanik oma viimase ilukirjandusteose – novellikogu „Armastuse vangid” („Rakkauden vangit”). Ta oli siis 73-aastane ja kannatas paljude terviseprobleemide all. Neil, kes plaanisid kirjanikku intervjuuerida, oli kahtlemata juba kiire.

Kallas suhtus kõhklevalt, isegi ujedalt mõttesse oma biograafiast. Ta ise oli lootnud, et selle kirjutab peretuttav Enäjärvi-Haavio, kellega ta oli tutvunud juba 1920. aastatel Londonis. Enäjärvi-Haavio kuulus kirjaniku lastega samasse vanuserühma ja tundus sobivama elulookirjutajana kui tundmatu, kirjanikust 46 aastat noorem Laitinen. Kui esimene oli nii tõlkinud kui ka toimetanud 1920.–1940. aastatel soome keeles ilmunud eesti ilukirjandust, siis teine ei tundnud oma töö alguses Eestit ega osanud ka eesti keelt. Väljavaade saada kirjanikubiograafia objektiks oli Kallasele siiski ahvatlev, nii nagu ka mõte sellest, et sõbratari alustatud töö viiakse lõpuni. Lea Laine ja Helmer Winter loobusid oma biograafiamõtetest juba Laitise uurimistöö esimesel aastal.

Kirjanik ise aga Laitise uurimuse valmimist enam ei näinud. Selle esimene osa, väitekiri „Aino Kallas 1897–1921. Uurimus tema loomingu põhijoontest ja taustast” ilmus alles 1973. aastal, 17 aastat pärast Kallase surma. Sellele järgnes artiklikogumik „Aino Kallase maailm” (1978), mida Laitinen ise nimetas „vaheraamatuks”. Täielikult valmis uurimus alles 1995. aastal, kui ilmus „Aino Kallase meistriaastad. Uurimus tema loomingu põhijoontest ja taustast 1922–1956”.

Erinevalt kavatsust ei avaldanudki Laitinen viimaks traditsioonilist kirjanikubiograafiat. Väitekirja sissejuhatuses selgitab ta seda suunamuutust kahe põhjusega. Neist konkreetsem on Kallase otsus avaldada aastatel 1952–1956 viieosaline, aastaid 1897–1931 kattev „Päevaraamatute” sari. See osutus nii vastuvõtu kui ka müüginumbrite poolest edukaks ja oli kirjaniku kireva elu viimaseks kõmuaineks. „Päevaraamatute” kolmas osa (1954) paljastas armusuhte Eino Leinoga aastatel 1916–1920; seni oli see olnud vaid väheste tead-
jatega saladus. Laitise hinnangul ei jätkunud päevaraamatutele osaks saanud tähelepanu kõrval enam ruumi kirjaniku eluloo uuele tõlgendusele. Teiseks põhjuseks pakub ta paradigmuu-
tuse kirjandusteaduses: uus-
kriitika ja selle kiiluvees sündinud, selgesti tekstist lähtuvate analüüsimeetodite tõusu tõttu peeti erinevaid biograafilisi lähenemisi tükk aega vanamoodsaks. (Laitinen 1973: 9) Kuigi Laitise uurimus kulgeb vastavalt kirjaniku eluperioodidele ning seob omavahel kirjaniku elukäänakuid ja teoseid, on seal teoste analüüsile siiski antud rohkem ruumi kui tavapärasele biograafiale. Laitinen rakendab mitmeid vaatenurki ja lähenemisviise, mis toona olid alles äsja soome kirjandusteadusesse jõudnud, nagu intertekstuaalsuse arvesse võtmine konkreetse teksti analüüsis (nt Laitinen 1995: 128–130). Kuna uurimuse esimene osa oli väitekiri ja teine osa oli kavandatud selle järjeks, oli nende esmane lugejas-
kond kitsam akadeemiline publik.

² Kaasaegses arvustuses seoti luuletused kõige selgemini kirjaniku tolleaegse eluperioodiga. Aino Kallase kahe lapse surmale viidati juba „Surmaluige” tagakaanetekstis. Kirjandusteadlase Leevi Valkama iseloomustuse järgi sisaldus kogus jällegi „nende kannatuste vahetu luuleline tagajärg, mille keskele luuletaja oli sel ajaperioodil sattunud” (Valkama 1944).

XXI sajandi alguse soome Kallase-uurija elab hoopis teistsuguses maailmas kui 1950. aastatel alustanud Laitinen. Suurem osa Laitise pikaajalisest uurimistööst jäi nõukogude aega, mil soome uurijate külaskäike Eestisse piirati rangelt. Koos abikaasa Irma Laitisega võis ta erilooga viibida Tartus küll mitu ööpäeva, aga tööd Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivis jälgiti hoolega. Kuigi Kallase arhiivimaterjale kopeeriti 1980. aastatel mitu korda Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiivi kogusse, ei saanud soome uurijad kaasa rääkida materjali valikul ega ka osaleda kopeerimistöös, mida tehti KGB valve all (Vuorikuru 2012: 42). Samuti on nüüdisaegsesse kirjandusteadusesse paljuski uuenenud kujul tagasi jõudnud erinevad biograafilised lähenemisviisid ja huvi arhiivimaterjali vastu. Kirjanike ja üldse kunstnike biograafiatest on saanud teaduskirjanduse liik, mida hinnatakse, avaldatakse ja loetakse rohkesti.³

2000. aastatest on räägitud ka kui „Aino Kallase renessansist”, Soome ja Eesti ühise kirjaniku taasleidmise ajast. 2006. aastal avaldati lausa kolm Kallase-teemalist väitekirja, kaks Soomes (Melkas 2006; Leskelä-Kärki 2006) ja üks Eestis (Kurvvet-Käosaar 2006). Minu enese väitekirja „Ilu templi uksele. Aino Kallase looming ja selle Piibli-alltekst” ilmus kuus aastat hiljem (Vuorikuru 2012). Ühe teemana muude hulgas on kirjaniku loomingut käsitletud ka mõnes teises 2000. aastatel avaldatud väitekirjas (Aalto 2000; Lindsalu 2008). Kirjaniku teosed ja elu on tõuke andnud veel kahele artiklikogumikule, mõlemad soome ja eesti uurijate koostöös (Leskelä-Kärki jt 2009; Kurvet-Käosaar, Rojola 2011). Aino Kallase Selts tähistas 2016. aasta sügisel kümnendat sünnipäeva. 2000. aastatel on kirjaniku elu ja tuntumaid teoseid ka kunstiliselt mitmeti tõlgendatud, enim töötlusi on andnud Kallase kuulsaim romaan „Hundimõrsja” („Sudenmorsian”, 1928).

Kallase biograafia ilmub aga ikkagi alles nüüd, rohkem kui kuuskümmend aastat pärast kirjaniku surma ja ligi kaheksakümmend aastat pärast Elsa Enäjärvi-Haavio esimesi elulookavatsusi. „Aino Kallas. Maailma südames” (Vuorikuru 2017) põhineb osaliselt minu väitekirjal, osaliselt teistel soome ja eesti Kallase-uurimustel, osaliselt minu Soomes ja Eestis tehtud arhiivitööl. Siinses artiklis käsitlen kaht biograafias keskset teemat: 1) Aino Kallase rolli Soome ja Eesti ühise kirjanikuna ning 2) tema huvi omaaegse ühiskonna kitsaskohtade vastu, seda eriti kirjaniku hilise ea pagulasaastatel.

„Mu saatuse maa”

Kai Laitinen kasutas Aino Kallase kohta nimetust *yhteiskirjailija*, mille Sirje Olesk on eesti keeles tõlkinud terminiks *ühiskirjanik* (Laitinen 1973: 18–19; Olesk 2009: 85). Nüüd kutsutakse Kallast üldjuhul soome-eesti kirjanikuks. Laitinen võrdles Kallast kui kahe maa ja kultuuri ühist kirjanikku Hella Wuolijoga, Aino ja Oskar Kallase lähedase tuttavaga, kes kolis Eestist Soome 1904. aastal (Laitinen 1995: 333–334; Wuolijoki 1986: 198–200). Erinevalt Kallasest vahetas aga Wuolijoki ka keelt, milles kirjutas. Nüüdiskirjanikest on kõige lähem ja ka sagedane võrdlusalus Sofi Oksanen, kes nagu Kallaski on kujutanud peamiselt Eestis toimunud sündmusi ja Eesti ajalugu, kuid

³ Viimastel aastatel on Soomes ilmunud näiteks selliste kirjanike biograafiad nagu Minna Canth (Maijala 2014), Tove Jansson (Karjalainen 2013, e k 2014, tlk Kadri Jaanits), Kirsi Kunnas (Kirstinä 2014), aga ka eesti kirjanik A. H. Tammsaare (Salokannel 2017, tõlkimisel eesti keelde).

kirjutab soome keeles ja avaldab oma loomingut Soomes (Olesk 2010). Ühine on ka kahe kirjaniku roll mahavaikitud ajaloo ja eri moel vaigistatud inimeste kujutajana. Samuti on neile osaks langenud sarnased süüdistused: nii Kallast kui ka Oksast on peetud liiga Eesti-kaugeks, et nad võiksid Eestit usutavalt kujutada, mõlemale on ette heidetud ajalooliste sündmuste ja ajastute väärakujutamist, faktide moonutamist või lausa neis eksimist.⁴ Teekond kahe maa tunnustatud „ühiskirjanikuks” ei olnud kerge ei XX sajandi esimesel poolel ega ka 2000. aastatel.

Eestis algas Kallase kirjanikukarjäär alles tema neljanda teosega, novellikoguga „Mere tagant” („Meren takaa. Ensimmäinen sarja”, 1904), kuna see oli esimene tema teos, mis tõlgiti eesti keelde. Kirjaniku debüütluulekogu „Laule ja ballaade” („Lauluja ja ballaadeja”, 1897), novellikogu „Kulu ja kevad” („Kuloa ja kevättä”, 1899) ning romaan „Kirsti. Hingepilt” („Kirsti. Sielunkuvaus”, 1902) on ka Soomes peaaegu unustusse vajunud. Uurijad on neist kõige lähemalt vaadelnud „Kirstit”, mille Kukku Melkas on huvitaval viisil sidunud kirjutamisperioodiga, iseloomustades peategelast kui murranguaja naist (Melkas 1999; vt ka Laitinen 1973: 37–47). Hiljem ei pidanud Kallas isegi oma kolme varaseimat teost kuigi väärtuslikuks, vaid soovinuks meelsasti need ära kaotada (KM EKLA, f 245, m 231: 10). Kirjaniku eneseirooniline lootus on peaaegu täitunud, kuna tema esimesed teosed on nüüd rariteetid ning ühtegi varast luuletust ega novelli ei ole peetud tema loomingu arvukatesse valikväljaannetesse pääsemise vääriliseks.

„Mere tagant” ilmus Eestis juba 1905. aastal Gustav Suitsu tõlkes. Alapealkirja vasteks sai „Jutustused Eesti teoorjuse ajast” (originaal otsetõlkes „Esimene osa”). Tõlke pealkirjavalik rõhutas novellide eesti ainekust ja tegelikel sündmustel põhinemist tugevamini kui algteos, kus novellide seos suulisel pärimuses säilinud maa- ja teoorjuse teemaliste juttudega toodi esile vaid sissejuhatuses. Sama suundumust jätkati: „Mere tagant” teise osa („Meren takaa. Toinen sarja”, 1905) eestindas Suits 1908. aastal alapealkirjaga „Eesti jutustused” – olgu et kogu kümnest novellist vaid kuus käsitles Eestit.

Kallas on seletanud pöördumist eesti ainese poole ootamatu elamusega, mille tulemusel temast sai kirjanikukarjääri lõpuks peamiselt Eesti kujutaja. Pöördepunktiks nimetab ta 1903. aasta suve, kui Aino ja Oskar Kallas käisid Saaremaal. Seal kuulis kirjanik oma sõnul esimest korda jutte eesti talupoegade ajaloost, nagu neid jutustas Kaarma kihelkonna köster Carl Allas, Oskar Kallase onu. Seejärel teadis lugudest lummatud kirjanik, et tahab kirjutada just Eestist. (Kallas 1945a: 208–214)

Lugu „eesti ärkamisest” (vt Laitinen 1973: 47–52) on Kallase kirjanikutee võluv, kuid ka romantiseeritud tõlgendus. Albumis „Kiired” oli õieti juba 1902. aastal soovitatud, et Kallas võiks oma ilukirjanduslikus loomingus kujutada ka Eestit – toona suhtus kirjanik oma jutu järgi sellesse küll veel tõrjuvalt (Laitinen 1973: 47). Aino ja Oskar Kallas elasid siis veel Peterburis, kuhu olid kolunud 1900. aastal pärast abiellumist. Eesti-aineliste teoste seeme oli aga külvatud veelgi varem: noore kirjaniku kavatsust abielluda eesti mehega

⁴ Eestis on Sofi Oksast kritiseerinud näiteks Jaan Kaplinski, kelle arvates kujutab ta nõukogude aega liiga süngelt ja negatiivselt (selle kohta vt ka Olesk 2010: 476). Paljudele soome lugejatele olid Oksase teosed esimesed ilukirjanduslikud kujutused Nõukogude Eesti mahavaikitud ajaloost, samas kui eesti kirjanduses on seda aega ja neid sündmusi käsitletud varemgi, näiteks Viivi Luige ja Ene Mihkelsoni teostes, mida on küll tõlgitud soome keelde, kuid need on laiale publikule võõraks jäänud.

ei kiitnud heaks tema lähikondsed, kellele ta vastas, et tahab saada eesti ja soome kirjanduse ja kultuuri vahendajaks.⁵ Eesti kirjandusega oli Kallas hakanud tutvuma Peterburis ning tema esimeseks avastuseks oli Anna Haava luule – eesti keele õpinguid oli ta alustanud juba kihluse ajal. Rohkem kui 1903. aastal Saaremaal veedetud suvi mõjutas Kallase esimeste Eesti-aineliste teoste sünni imetlus Eduard Vilde vastu: nii „Mahtra sõda” (1902) kui ka „Kui Anija mehed Tallinnas käisid” (1903) jõudsid kirjaniku lugemisvara hulka varsti pärast 1903. aastal Tartusse kolimist. Sügisel 1903 ei olnud Kallasel veel kavas Eesti-teemalised novellikogud, vaid laiaplaaniline ajalooline romaan Eesti talupoegade käekäigust teoorjuse ajal, just nimelt Vilde romaanide eeskujul. Et mõte romaanist hajus kaheks novellikoguks, oli kirjaniku jaoks pettumus, olgugi et need kogud pälvisid tema toonastest teostest kõige julgustavamaid arvustusi. (Kallas 1952: 325) Romaanil kui žanril oli suurem väärtus novellist, mis aga ikkagi vähehaaval osutus olevat Kallasele kõige omasem žanr.

Jutt ärkamisest ja sellele järgnenud äkilisest pöördest ei kirjelda Kallase suundumist eesti ainese poole kõige tabavamalt: pigem oli asi territooriumi laiendamises ja katses saada ka Eestis mainekaks kirjanikuks. Kui Kallas Tartusse kolis, tunti teda Eestis ennekõike tänu Oskar Kallasele ja tema ühiskondlikule staatusele. Kirjanikul ei olnud plaani hakata kujutama peamiselt eesti aimest, vaid ta kavatses edaspidigi kirjutada ka muust: ajalooline Eesti sai tema ilukirjandusliku loomingu peamiseks tegevuspaigaks vähehaaval. Kogumiku „Mere tagant” teine köide hoopis kaugenes ositi Eesti keskkonnast ja neli aastat hiljem hakkas kirjanik kirjutama värssnäidendi „Bathseba”, mille sündmused toimusid Vana Testamendi maailmas.⁶ 1914. aastal ilmus novellikogu „Seitse. Novellid Titanicust” („Seitsemän. Titanic-novellejä”) ookeanilaeva uppumisest, mida olid varem kujutanud ka V. A. Koskenniemi ja Eino Leino. Aastal 1920 avaldas Kallas jällegi lapsepõlveromaani „Katinka Rabe. Ühe lapse romaan” („Katinka Rabe. Kertomus lapsesta”), mida on sageli peetud omaelulooliseks lapsepõlvekujutuseks. Kallas püüdis ka teadlikult eesti ainesega distantsi luua, nagu ta kirjutas kriitikule ja dramaturgile Anna-Maria Tallgrenile natuke aega pärast „Katinka Rabe” ilmutist: „Mul sai nii ütlemata kõrini kõigist Orgudest, Riivestest ja mis nende nimed ongi. Mul oli justkui palju tähtsamat ja kiiremat, millele mõelda, kui kõik need eesti

---

⁵ Kõige häälekamalt avaldas kahtlusi fennomaanist keeleuurija E. N. Setälä, Kallase poolõe Helmi Krohni toonane abikaasa. Setälä arvates oli soomekeelset kultuuritegevust oma elutöök pidanud Julius Krohni tütrele täiesti sobimatu abielluda eestlasega, kolida Eestisse ja kasvatada lastest eestlased. Eestikeelset kultuuri ei olnud Setälä arvates olemaski, mistõttu mõte selle arendamisest või Soome vahendamisest oli tema meelest võimatu. (Kallas 1952: 213) Teiste lähikondsete kahtlused olid nõrgemad ja lahtusid pea.

⁶ Aino Kallas hakkas „Bathsebat” kirjutama Itaalias 1909. aasta kevadel ja sai näidendi valmis 1910. aasta sügisel. Ta lootis teostest oma toonase loomingu tippu, kuid pärast Soome Rahvusteatri direktori Jalmari Hahli karmi kriitikat ei suutnud Kallas enam teksti juurde tagasi pöörduda. „Bathsebat” peeti (kirjaniku enese sõnadele toetudes) kadunuks kuni 2008. aasta kevadeni, mil selle Eesti Kirjandusmuuseumi arhiivist üles leidsin (KM EKLA, f 186, m 20: 3). („Bathseba” oletatava kadumise ja leidmise asjaoludest vt Vuorikuru 2009; näidendi sisust vt ka Vuorikuru 2012: 40–74). Näidend on avaldatud minu väitekirja lisana (Vuorikuru 2012: 279–355).

⁷ Sellise pealkirja all on teose eesti keelde tõlkinud Friedebert Tuglas. See on ilmunud Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastuses 1930. aastal, Aino Kallase kogutud teoste V andena. – *Toim.*

tegelased ja konstruktsioonid!” (Vuorikuru 2008: 35)⁸ Distantseerumisi toimus veel kuni kirjaniku viimaste loomekümneideni. 1940. aastatel füüsiliselt Eestist Rootsi kolinud Kallas sooritas ka ilukirjanduslikus loomingus samasuguse retke. Juba eelnimetatud luuletriloogias „Surmaliik”, „Kuusild” ja „Tule-riidal” hajuvad Saaremaa ja Kassari rannad igatsetud unistustemaastikuks; luuletuste uueks konkreetseks keskkonnaks saab Põhjala kõnnumaa, mida kohati nimetataksegi otse Soome või Rootsi Lapimaaks. (Vuorikuru 2012: 237–238) Vana Testamendi lüürika, eriti psalmide laadi jäljendavates luuletustes pakub karm Lapi kõnnumaa pelgupaika sõjaõuduste eest. „Ruija [Finnmarki] tundrutele, Rastikaise kurudesse ma põgenen”, öhkab näiteks luuletuse „Lindprii” („Henkipatto”) lüüriline mina (Kallas 1945b: 20). Samalaadse pelgu- ja rahupaigana kujutatakse Lapi kõnnumaad ka mujal 1940.–1950. aastate soome kirjanduses, näiteks Yrjö Kokko loomingus (nt Lassila 1999: 10, 29). Olgugi et Aino Kallas nimetas Eestit oma saatuse maaks – *minun kohtaloni maa* –, tahtis ta kirjanikuna ikka ja jälle teadlikult kirjutada ka muust.

Noor-Eesti üks juhtfigure ja hiljem Kallase ihutõlkija Friedebert Tuglas⁹ küsis 1922. aastal, kumma maa kirjanikuks tuleks Kallast õieti pidada – kas Soome või Eesti omaks (selle kohta vt ka Laitinen 1973: 17–18). Oma eluajal ei tundnud Kallas end sugugi sageli „ühiskirjanikuna”, vaid pidi pigem mõlemas riigis tunnustuse eest võitlema. Kui ta toonasele seadusandlusele vastavalt jäi 1900. aastal eestlasega abielludes Soome kodakondsusest ilma, ei lugenud osa kirjanikele stipendiumeid ja auhindu määravatest fondidest teda enam toetamisele kuuluvate omamaiste kirjanike hulka. „Oma maja lapsed kõigepealt”, põhjendas professor K. S. Laurila rahataotluse eitavat vastust kirjanikule enesele 1926. aastal – „Hundimõrsja” kõrval Kallase teise kõige tuntuma teose, „Reigi õpetaja” („Reigin pappi”) ilmumisaastal (Kallas 1945a: 243, 1955: 295). Kui Oskar Kallas oli Londonis saadik (aastatel 1922–1934), ringles Soomes ekslik teave paari rikkusest: arvati, et jõukal diplomaadiproual ei ole tagasihoidlikke kirjanikustipendiume tarvis. Tegelikult suutis äsja iseiseisvunud Eesti riik oma esindajale maksta nappi palka, mis vaevalt kattis esindus- ja elamiskulud Londonis. (Laitinen 1995: 37) Kallast ei arvatud ka eestlaste hulka: veel 1931. aastal keeldus ajakiri Looming tema kirjatöid vastu võtmast, viidates põhimõttelisele otsusele enam mitte avaldada soome kirjanike loomingut. Kallas aga kirjutas ometigi neil aastatel paralleelselt soome ja eesti keeles: 1930. aastate näidendid „Bathseba Saaremaal” („Bathseba Saaremaalla”, 1932), „Mare ja ta poeg” („Mare ja hänen poikansa”, 1935), „Bernhard Riives” („Talonpojan kunnia”, 1936) ja „Hundimõrsja” („Sudenmorsian”, 1937) lõpetas kirjanik üheaegselt mõlemas keeles, ilma tõlkija abita. Eestis leidsid aset ka kirjaniku elu kõige suuremad ja kurnavamad kirjanduslikud kõmujuhtumid. 1924. aastal avaldas August Alle ajalehes Vaba Maa kuulsa pilkeloo „Jaanalinnu sulgedega”, mis hiljem avaldati osaliselt ka Helsingin Sanomates ja kus Kallase kirjanikuvedu näidatakse „jaanalinnusulgede” ehk saadikuproua

⁸ Aino Kallas ja Anna-Maria Tallgren tutvusid Kopenhaagenis rahvusvahelisel kirjanike kongressil 1919. aasta maikuu. Järgmisel aastal algas kirjavahetus, mis pidevalt kestis kuni 1940. aastateni. Tallgrenist sai Kallasele nii hea nõuandja ja kolleeg kui ka lähedane sõber, keda võib õieti ainsana kõrvutada kirjaniku lapsepõlvesõbratari, tekstiilikunstniku Ilona Jalavaga. Kallase ja Tallgreni kirjavahetusest on välja antud minu toimetatud valik (Vuorikuru 2008).

⁹ Tuglas hakkas Kallase loomingut alates 1910. aastatest kuni 1930. aastateni, mil Kallas hakkas ise kirjutama paralleelselt soome ja eesti keeles. Tuglase ja Kallase pikk kirjavahetus on arhiveeritud Eesti Kirjandusmuuseumis.

staatuse tulemusena (Alle 1924).¹⁰ 1935. aastal ajendas „Mare ja ta poeg” nn teatrisõja: Kallast süüdistati Eesti ajaloo mõnitamises ja etendused lõpetati poole hooaja pealt nii Estonias kui ka Vanemuises.¹¹ Kallas kirjutas nii kirjades kui ka päevikutes palju sellest, et tunneb end juurtetu ja võõrana, ja seda teenimatult. „Kui ma ei olegi selle maa laps, olen ometigi selle Maa laps,” kirjutas ta Anna-Maria Tallgrenile trotslikult (Vuorikuru 2008: 79). Kallase Saaremaa-novellides, eriti „Lahkuvate laevade linnas” („Lähtevien laivojen kaupungissa”, 1913) võrreldakse juurtetut inimest jällegi ulguliiva või „tuisuliivaga”, mida tuul pillutab ja mis ei suuda ühtegi pinnasesse püsivaid juuri ajada.

Kallase kuvand Soomes ja Eestis

Kallase kirjanikukuvand on tänapäeval muutunud Soomes ja Eestis väga erinevaks. Järgnevalt vaatlen lähemalt, kuidas teda nähakse ja milline positsioon on tal kummagi maa kirjandusloos ja kirjandusuurimuses.

Soome Kallase-uurimuses domineeris 1950. aastatest alates kuni 1990. aastate alguseni Kai Laitise uurimistöö. Siis ilmusid aga esimesed käsitlused, mis esitasid Laitise lähenemisviisidele selge väljakutse, sealhulgas vaadeldi „Katinka Rabet” ja „Hundimõrsjat” feministliku kirjandusuurimuse vaatevinklist (Lappalainen 1992, 1995; Rojola 1992, 2013). Kukku Melkase (2006) väitekirjas ühendatakse feministlik raamistik nii kirjandusuurimuse kui ka kultuuri- ja ühiskonnaajalooga. Minu väitekiri oli esimene tekstikeskne ja intertekstuaalne uurimus, mille põhiteemaks oli Kallase ilukirjandusliku loomingu dialoog piibliga (Vuorikuru 2012). 2000. aastatel on Kallas äratanud huvi peale kirjandusuurijate ka teistes teadlastes: Maarit Leskelä-Kärki (2006) väitekiri Kallase ja tema õdede Helmi ja Aune Krohni kirjavahetusest kuulub kultuuriloo valda.

Aastakümneid on enim uuritud Kallase ajaloolisi, „arhaiseerivaid”¹² proosaballaade „Barbara von Tisenhusen” (1923), „Reigi õpetaja” ja „Hundi-

¹⁰ Tsitaat loost: „See oli veel vanal heal ajal kui Aino Kallas oli ainult Aino Kallas, ja ministri proual ei olnud veel juhuslikult puhund kuningakoja tuult tiibade all. Siis kirjutas ka Aino Kallas nagu kõik teised surelikud harilikku Brause või Mülleri vabriku terassulgedega, ent praegu kirjutab ta vist ainult jaanalinnu sulgedega...” (Alle 1924) Mõned päevad pärast artikli ilmumist kohtas Kallase poeg Sulev Kallas Tartus juhuslikult Allet ja asi jõudis kakluseni, mis tekitas isegi suuremat kõmu kui algne kirjutis ise.

¹¹ Skandaali on muuhulgas selgitatud Oskar Kallasele suunatud kriitikaga, mis üldiselt kajastus Aino Kallase Eesti-vastuvõtus (vt Laitinen 1995: 359–360). Teiselt poolt oli aga Aino Kallas haaranud kinni ainest, mida olid nii varem kui ka peaaegu temaga samal ajal kujutanud eesti meeskirjanikud. Kallas ei jutustanud oma näidendis taas kord lugu eesti talupoegade ohvrimeelsusest, vaid tõi näitelavale oma vastuoluliste tunnetega heitlevad, hetke ajel tegutsevad inimesed, kes sunnivad end vastu minema hävitavale saatusele. Näidend põhines ajalookroonikatel, aga kui kroonikad kirjeldasid mässajate reeturit vaid kui „üht vana naist”, siis Kallas tegi reeturist eesti hõimuvanema lese. Sama lugu oli ta jutustanud juba viis aastat varem ilmunud novellis „Imant ja tema ema”, aga 1935. aastal võeti rahvusväärtuste proovilepanekut vastu varasemast halvemini. Artur Adson, üks toomapäeva mässu ilukirjanduslikest kujutajatest, oli ühtlasi Kallase näidendi häälekamaid vastaseid.

¹² Kai Laitinen on omanäolist, vanapärasest stiili, mida Kallas esimest korda kasutas oma 1920. aastate proosateostes, nimetanud „arhaiseerivaks stiiliks”, mille sõnastuslikke ja lausetasandi erijooni on ta üksikasjalikult analüüsinud (Laitinen 1995: 109–121). Kallase arhaiseerivat stiili on alates kaasaegsest vastuvõtust nimetatud ka tema „oma keeleks”,

mõrsja” ehk nn Surmava Erose triloogiat. Uuemal ajal on nende kõrvale tõusnud ka teisi teoseid, näiteks „Lasnamäe valge laev” („Lasnamäen valkea laiva”, 1913) on nüüd Kallase novellidest uurituim (Erho 1970; Laitinen 1973; Rojola 1995; Melkas 2006; Vuorikuru 2007, 2012). Hiljuti on tehtud algust ka sõdadeaegse luule uurimisega, mida seni on peetud väheväärtuslikuks (Leskelä-Kärki 2006, 2011; Vuorikuru 2012).

Soome lugejale on Kallast tavapäraselt kujutatud enesekeskse loojana ning Eino Leino armsamana, kes üha uuesti kirjutas ilukirjandusteostesse sisse omaenese elu armukolmnurka. See kujutelm on kätketud paljudesse kirjaniku elu ja loomingut käsitlevatesse tõlgendustes ning teoste vastuvõttu – veel 2002. aastal ilmunud „Hundimõrsja” pidulik väljaanne nimetab romaani „taustaelamuseks” kirjaniku armastust Eino Leino vastu. Ikka ja jälle on avaldatud fotosid esindusrõivais saadikuprouast, olgugi et needsamad „jaanalinnusuled” äratasid omal ajal kahtlusi, kas kirjanikumaine on ikka teenitud. Kallase välimust peeti ebatavaliselt veetlevaks, nagu mõned omaaegsed arvustused otsesõnu märgivad. Varane Kallase-uurimus jätkas samas laadis, hoidumata ka ülalt alla suhtumisest: 1965. aastal ilmunud soome kirjanduse ajaloos kasutatakse Kallase kohta muuhulgas nimetust *kynäilevä kaunotar* (tlk u ’sulega kaunitar’) (Koskimies 1965: 521). Teda on iseloomustatud kui keelatud armastuse, hävitava kire ja eri moel vastuoluliste kangelannade kujutajat. Väga paljud soome lugejad on Kallase avastanud tema päevikute kaudu: kirjaniku kirev elu viiel eri maal on avanud tee ka tema ilukirjandusliku loomingu juurde.

Eestis on keskeks tõusnud aga teosed, mis Soomes on pärvinud vähem tähelepanu. Need toovad esile kirjaniku külgi, mida soome uurimuses ei ole rõhutatud.

Selline teos on ennekõike Eesti rahvusliku luuletaja Lydia Koidula elulugu või „eluromaan”¹³ „Tähelend” („Tähdenlento. Virolaisen runoilijattaren Koidulan elämä”), mis ilmus Soomes 1915. aastal, Eestis kolm aastat hiljem.¹⁴ Soomes jäi „Tähelend” Kallase loomingu äärealale, kuigi Kallas kõneles mitmel puhul raamatust ja Koidulast avalikult ning raamatust anti 1935. aastal välja ka teine trükk. „Tähelendu” on aga uuritud vähe ja esialgselt (Laitinen 1973: 168–173; Leskelä-Kärki 2006: 561–568; Vuorikuru 2012: 9, 190). Ka Koidula on Soomes praegu pea tundmatu kirjanik, hoolimata tema Soome ja Eesti ühendusest unistavatest luuletustest; kõige rohkem mäletatakse teda emadepäevalauluks saanud luuletuse „Ema süda” autorina. Eestis seevastu on „Tähelend” niihästi Kallase loomingu keskne osa kui ka Lydia Koidula kirjanikukuvandi oluline komponent. Sirje Olesk (1995) nimetas Kallast Koidula kirjanikukuvandi uuendajaks: Kallas kujutas Koidulat oma kutsumusest teadliku kirjutava naise ja meisterliku loojana, avardades luuletaja eluajal väljakujunenud arusaama Koidulast kui isamaaliste luuletuste kirjutajast ja rahvuslikust sümbolist. Kallase biograafi jaoks on „Tähelend” ka teises mõt-

---

mis koosneb muuhulgas 1776. aasta soomekeelse piibli, jutlustekogude ja üleüldse vanema vaimuliku proosa keelest.

¹³ Kallas kirjeldas oma Koidula elulugu Friedebert Tuglasele 17. VII 1915 saadetud kirjas nii: „Muide – mul pole aimugi, kas mu teos on pigem ilukirjanduslik, elulooline, kultuurilooline või psühholoogiline. Võin ainult vastutada selle tõele vastavuse eest, kuigi ma tunnistan, et olen valinud erapooliku tõe. Kuid olen selleks vist küll liiga palju kirjanik, et võiksin kirjutada teistsuguse eluloo.” (KM EKLA, f 245, m 29: 14)

¹⁴ 1918. aasta eesti tõlkes kõlab alapealkiri lihtsalt „Koidula elulugu” (F. Tuglas), 1999. aasta tõlkes „Eesti poetessi Koidula elulugu” (Ants Paikre). – *Toim.*

tes huvitav – biograafia objekt ise jutustas teise kirjaniku elulugu. Elulood paelusid Kallast ka „Tähelehnust” laiemalt: 1908. aastal avastas ta kirjaniku-biograafia kaudu J. W. Goethe loomingut, mida hiljem väga austas, 1950. aastatel jällegi kirjutas ta oma abikaasa Oskar Kallase elulugu, mis jäi siiski poollikuks.¹⁵

Soome lugejale on üsna võõraks jäänud ka esseekogumik „Noor-Eesti. Näo-pildid ja sihtjooned” („Nuori-Viro. Muotokuvia ja suuntaviivoja”, 1918),¹⁶ kus oma „kirjanikuportree” saavad kuus kirjanikku: eestvedajate Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglase kõrval ka Villem Grünthal-Ridala, Jaan Oks, J. Randvere (Johannes Aavik) ja A. H. Tammsaare. See-eest eesti kirjandusteaduses on nii esseekogumikku kui ka üldse Kallase rolli Noor-Eesti juures korduvalt esile toodud: teda on muuhulgas nimetatud ainsaks naiseks Noor-Eesti tuumikus. Ta osales aktiivselt rühmituse tegevuses, kirjutas albumitesse ning tutvustas Noor-Eestit ka Soomes ajalehekirjutiste ning sõnavõtude kaudu. (Annus jt 2001: 164; vt ka Nirk 1983: 116, 183; EKA III: 11, 301; EKA IV, 2: 99, 101, 105–106) Lisaks olulisele kunstilisele inspiratsioonile 1900. ja 1910. aastatel oli Noor-Eesti Kallase jaoks tähenduslik ka isiklikus plaanis: veel aastaküm-neid hiljem nimetas ta Noor-Eestit ainsaks kogukonnaks, kuhu tundis end tõeliselt kuuluvat (vt Vuorikuru 2012: 9–10).

Eesti kirjandusteaduses on Kallast võrreldud oma aja eesti (mees)kir-janikega, kes on käsitlenud neidsamu Eesti ajaloost võrsunud teemasid. Näiteks mainitakse teda Tuglase, Tammsaare ja Kallase enese imetletud Vilde kõrval kui üht 1905. aasta Vene revolutsiooni eesti mõjude kujutajat (Annus jt 2001: 161). Ka Soomes on revolutsiooniainelisi novelle „Bernhard Riives” (1908) ja „Vana Oru surm” („Vanhan Orgin kuolema”, 1906) nime-tatud „meisternovellideks” (Laitinen 1973: 88–92, 1995: 364), aga siiski ei peeta Kallast Soomes revolutsioonikirjanikuks. Peaaegu unustusse on jää-nud ka tema revolutsiooniainelised „punased luuletused”, mis ta kirjutas inspireerituna neistsamadest 1905. aasta sündmustest.¹⁷ Kõmuline „Mare ja ta poeg” jällegi kujutas 1343. aasta toomapäeva mässu aegseid sündmusi, millest enne Kallast ja peaaegu samal ajal olid kirjutanud Eduard Bornhöhe, Richard Kullerkupp ja Artur Adson. Ka „Hundimõrsjat” ei ole Eestis loetud eeskätt keelatud armastuse loona, vaid seda on kõrvutatud eesti kirjanduse tuntuima libahundilooga, August Kitzbergi novelli ja hilisema näidendiga „Libahunt” (novell 1891–1892, näidend 1912). Kallas tundis Kitzbergi isik-likult ja kasutas „Hundimõrsjat” luues sedasama libahundipärimust nagu tema (Laitinen 1995: 233–234).¹⁸

Väliseesti kirjandusteadlane Helmi Eller tõlkis Kallase päevikud eesti keelde varsti pärast nende ilmumist (viimase osa tõlge ilmus 1960. aastal). Eesti lugejaskonda ei erutanud need aga niivõrd kui soome oma. Kuigi Eino

¹⁵ Aino Kallas pidas oma suurimateks kirjanduslikeks eeskujudeks ühelt poolt piiblit, teiselt poolt Goethe loomingut. Tema „Goethe-perioodi” kohta vt Lukas 2011. Oskar Kallase biograafiat „Oskar Kallase rännak” hakkas kirjanik kirjutama 1940. aastatel. Pooleli jäänud teos avaldati postuumselt pealkirja all „Elukaaslane” („Elämäntoveri”) 1957. aastal (e k lühendatud kujul 1999, tlk Helgi Kelle ja Aino Laagus – *toim*).

¹⁶ E k ilmunud 1921, tlk Friedebert Tuglas. – *Toim*.

¹⁷ Esialgu kavatses Kallas „punased luuletused” avaldada omaette koguna, aga kirjaniku tuttav luuletaja Otto Manninen pidas seda halvaks mõtteks (Laitinen 1973: 89). Osa luuletusi jõudis hiljem kogusse „Suletud aed” („Suljettu puutarha”, 1915).

¹⁸ Samuti tõlkis Kallas näidendi „Libahunt” juba 1917. aastal soome keelde, aga lavastajat sellele ei leidunud. Soomendus on arvatavasti hiljem kaduma läinud.

Leino oli Gustav Suitsu ja tema abikaasa Aino Thauvón-Suitsu lähedane tuttav ja üks tuntumaid 1920. aastatel Tartut külastanud soomlasi (Lilja 1981; Thauvón-Suits 1958), ei äratanud Kallase ja Leino suhte ilmsikstulek erilist tähelepanu (vt siiski Tuglas 2009: 266). Selle asemel on Eestis Aino Kallase kuvandile oma varju heitnud Oskar Kallas, keskeid kujusid Eesti võitluses iseseisvuse eest, rahvusliku tähtsusega poliitik ja haritlane. Oskar Kallasega seonduvad eelarvamused ja ka otsene vastuseis mõjutasid omakorda suhtumist Aino Kallasesse ja tema teoste vastuvõttu Eestis.¹⁹ Teiselt poolt teadis Aino Kallas hästi, et tema võimalus saavutada rahvusvahelist kirjanduslikku edu sõltus suuresti abikaasa positsioonist Eesti saadikuna: tundmatu soome päritolu naiskirjaniku teostel ei oleks 1920. aastate inglise kirjandusmaastikul õnnestunud mingit tähelepanu äratada.

Pagulase hingeelu

Sõja-aastal 1942 hakkas Kallas pidama märkmeraamatut, millele ta pani pealkirjaks „Eesti kurbmäng”. Soome Kirjanduse Seltsis arhiveeritud vihik on täis nimekirju Siberisse küüditatutest ja neist, kes on veel jäänud Nõukogude Eestisse. Nende nimed, keda Kallas teadis kindlasti surnud olevat, märkis ta väikese ristiga. Nimekirjade vahele sigines väikseid pildikesi raudtrellide taha suletud inimestest ning ajast, mil „ei säästetud ei haigeid, vanakesi ega sülelapsi” (SKS KIA, kotelo 4).

Aino ja Oskar Kallas olid oma ühiskondliku positsiooni ja võib-olla ka Aino Kallase soome päritolu tõttu mitmel moel privilegeeritud. Nad pääsesid küüditamisest ja 1940. aastate algul õnnestus neil olla pikki perioode Soomes. 1944. aasta sügisel oli kõik teisiti: äsja Moskvas sõlmitud vaherahu kohustas Soomet välja saatma riigis elavad nõukogude kodanikud, kelle hulka nüüd loeti ka eestlased (Roiko-Jokela 1999: 9). Kui varem oli Aino Kallase puuduv Soome kodakondsus takistanud teda pidamast soome kirjanikuks, siis 1944. aastal sulges see lausa tee kodumaale.²⁰ Erinevalt paljudest 1944. aasta sügisel Rootsi põgenenud eestlastest ei pidanud aga Aino ja Oskar Kallas siiski Läänemerd ületama paadi või parvega, vaid endine Eesti saadik ja tema abikaasa said põgeneda laevaga Turust Stockholmi ja paar päeva hotellis reisiraskustest toibuda.

1940. aastatel kirjutas Kallas pagulusest palju: sõja ajal sündinud luulekogudes leiduvad luuletused nimega „Pagulased” („Pakolaiset”), „Maapaos”

¹⁹ Hella Wuolijoki pani juba noorusmälestustes imeks, et 1900. aastate alguses lükkas osa Tartu intelligentsist tagasi kutsed Aino ja Oskar Kallase kodus toimunud koosviibimistele, viidates Oskar Kallase konservatiivsele maailmavaatele – Wuolijoe arvates ei valinud abielupaar ise küll kutsutuid ühiskondlike seisukohtade järgi, ka ei serveerinud Oskar Kallas tema meelet oma poliitilisi vaateid teravalt (Wuolijoki 1986: 198–200). Aino Kallas taipas juba näidendi „Mare ja ta poeg” äratatud kõmu puhul kahtlustada, et seda mõjutas tema abikaasale suunatud kriitika, samamoodi siis, kui näiteks ajakiri Looming jättis kirjaniku 50. sünnipäeva ära märkimata.

²⁰ Kallas taotles koos tütre Virve Kallas-Pässiga Soome kodakondsust juba 1944. aastal, aga taotlust ei rahuldatud. Kirjanik sai kodakondsuse tagasi alles 1953. aastal, kui talle määrati Jenny ja Antti Wihuri fondi elutööpreemia (selle kohta vt Laitinen 1995: 382). Sel ajal, juulis 1953, rahuldati üldse esimesed Nõukogude Liidu kodanike taotlused Soome kodakondsusele (Roiko-Jokela 1999). Elutööpreemia oli ka rahaliselt märkimisväärne tunnustus, mis võimaldas Kallasel veeta elu viimased aastad Helsingis.

(„Maan paossa”) ja „Pagulase haud” („Maanpakolaisen hauta”). Samal perioodil sündis ka essee „Pagulase hingeelu” („Pakolaisen sielunelämää”), mida ei ole mingil põhjusel avaldatud kirjaniku arvukates Soomes ilmunud essee-kogumikes.²¹ Essee kujutab kirjanik pagulust tänapäeva lugeja jaoks vapustava läbinägelikkusega:

Pagulased moodustavad justkui eraldi inimklassi – juurtetud, isamaatud... Lühidalt on nad vägisi ja saatuse sunnil lahti rebitud inimesed, keda küll seob minevik, kuid vaid haruharva ootab ees kindel tulevik. [---]

Rootsi, üks väga väheseid vana Euroopa maid, mis pääses mõlemast maailmasõjast, on vabatahtlikult ja väga abivalmilt võtnud enese õlule oma osa sõjajärgsete probleemide lahendamisest, sealhulgas pagulaste tulvast, mis juba omaettegi on väga murettekitav märk maailmas ikka veel kestvast kriisilukorrrast. [---]

Eranditult kõik on tulnud maadest, mille riiklikku ja ühiskondlikku vundamenti on raputanud sõjad, revolutsioonid, suured vapustused. Ja nende hingeseisund on sellele vastav. Nende kohutavad isiklikud kogemused jälitavad neid nagu painajad, kuhu nad ka ei põgeneks; neid ei saa eneselt maha raputada ega veega ära pesta. Hinge ei saa niisama lihtsalt uue vastu vahetada nagu vana kuube. (SKS KIA, kotelo 16)

1944. aasta sügisel Eestist Rootsi põgenenutest on tihti räägitud kui hakkamasaajatest ja isegi edu saavutanutest: pagulaseestlaste hulka kuulus palju haritud ja kultuurseid inimesi, kes asutasid Rootsis muuhulgas oma kirjastuse ja omad koolid (Olesk 2016: 557). Kallase visandatud pilt pagulastest on teistsugune. Pagulasi kujutatakse juurtetute, kohanematute inimestena, keda piinavad traumaatilised mälestused. Essee „Pagulase hingeelu” oli ajastupilt, mis tugines osalt isiklikele kogemustele.

Kallase huvi paguluse vastu püsis ka sõja-aastate järel ja see sai osaks tema laiemast huvist ühiskondliku ebavõrdsusega seotud küsimuste vastu – mida Kallasega on seostatud harvem. Juba 1925. ja 1926. aastal Ameerika Ühendriikides reisil olles hakkas kirjanikku huvitama afroameerika kultuur ja kirjandus: eriti kustumatu mulje jätsid talle afroameerika rahvalaulud, mis jutustasid maapaost ja orjusest. Kallast vaimustas W. E. B. Du Bois' teos „Musta rahva hinged” („The Souls of Black Folk”, 1933) ja Ameerika mustanahalised asetused tema jaoks „seitsmesaja-aastase orjuse” ajajärgu läbi teinud eestlaste kõrvale: mõlemad rahvad olid ka rõhutuna suutnud luua oma kultuuri. (Kallas 1944: 87, 185, 191–195, 1945a: 78–79) Nii nagu kirjaniku ideed pagulusest, olid ka tema tähelepanekud mustanahaliste kohtlemise kohta ositi uskumatult uudsed. Kallas nimetas segregatsiooni „Ameerika suureks küsimuseks” ja toonase USA kõige raskemini lahendatavaks probleemiks. 1920. aastate päevikumärkmetes kujutab Kallas muuhulgas toonast fenomeni, mida nimetati *white flight*’iks: kui elupiirkonda kolisid mustanahalised, hakkasid valged tasapisi mujale liikuma. Veel hilisemaski reisikirjas „Londonis otsinguil” („Löytöretkillä Lontoossa”) tsiteerib kirjanik oma ameeriklasest vestluspartneri tõdemust: „Teoreetiliselt on ju võimalik, et neeger saab USA

²¹ Essee on siiski avaldatud Riitta Kallase koostatud kirjakogumiku „Kolme naista, kolme kohtaloa” („Kolm naist, kolm saatust”, 1989) kommentaarides; eesti keeles on see ilmunud Mall Jõe tõlkes Aino Kallase mälestusraamatus „Mu saatuse maa” (2012). Siin on aga tekstide täpse kattumatus tõttu kasutatud uut tõlget. – *Toim.*

presidendiks.” (Kallas 1944: 86, 184–190, 1955: 210) Segregatsiooni peamiseks põhjuseks pidas Kallas sügavalt juurdunud eelarvamusi ja hirmu muuhulgas selle ees, et valge rass sulab mustaga kokku. Ta uskus, et nende ületamiseks kulub veel aastakümneid. (Kallas 1944: 86, 184–190, 1955: 210) 1920. aastate Ameerika-ringreisidel²² luges kirjanik sageli ette oma revolutsiooninovelli „Bernhard Riives”, kus üksainus alistumast keelduv vabadusvõitleja suudab metafoorselt eneselt heita sadade aastate orjuse taga.

Mõte sellest, et Kallas aktiivselt ja ärksalt jälgis oma aja ühiskondlikke kitsaskohti ja ebavõrdsust, võib paljudele tunduda uudne – kirjanikust on kujunenud pilt kui enesekesksest ja isegi egoistlikust loojast, kes seadis oma kirjandusliku auahnuse ettepoole lähikondsete soovidest ja vajadustest. Kallase arutlusi kaasaegsest segregatsioonist ja pagulusest võib aga näha üheskoos sellega, kuidas ta juba varemgi ühiskondlikele küsimustele tähelepanu osutas. Oma „punaseid luuletusi” kirjutades huvitas Kallast üleüldse sotsialism, olgugi et see oli võõras nii tema lapsepõlvkodust kaasa saadud kasvatuses kui ka konservatiivse poliitikuna tuntud Oskar Kallase mõttemaailma seisukohast. 1928. aastal lõi ta kaasa PEN-klubi osakondade asutamises esmalt Soomes, siis Eestis. Kui ta seejärel 1934. aastal avaldas S. An-Sky juudi mütoloogial põhineva näidendi „Dybbuk” soome tõlke, jahmatas teda selle negatiivne vastukaja, mis tema hinnangul oli toona laialdaselt levinud antisemitlike arusaamade tulemus (Vuorikuru 2008: 185).²³

Kai Laitinen seostas Kallase ilukirjandusliku loomingu ühiskondlikke teemaasetusi peamiselt kirjaniku 1900. aastate alguse realistlike Eestinovellide ja lühiromaaniga „Ants Raudjalg” (1907) ehk Kallase nn eesti realismi perioodiga (Laitinen 1973: 17–18, 1995: 315–316). Vilde eeskujul sündinud novellides ongi ühiskonnakriitiline lähenemine lausa žanrinõue. Hiljem on Kukku Melkas seadnud Laitise tõlgenduse küsimuse alla, tuues oma uurimuses esile eri viise, kuidas Kallase 1920. aastate ajaloolised romaanid tegelikult suhestuvad nii oma kirjutamisaja ühiskondlike ja poliitiliste oludega kui ka nende üle peetud diskussioonidega (Melkas 2006: 18–19, 194–230). Niisamuti avardub kirjaniku kuvand, kui pöörata tähelepanu tema mahukale esseistikale ja päevikule oma aja ühiskondlike kitsaskohtade teemal. Oma ilukirjanduslikus loomingus ei käsitlenud ta neid küsimusi muidugi otse, olgugi et ta sõjaaegses luules kirjutas pagulusest. Seosed jäävad mitmetisemaks: „Hundimõrsja” Aalo on oma eripärasuses hirmutav ja seetõttu heidetakse välja, nagu veel selgemini juhtub romaani eeskujuks olnud „Libahundi” Tiinaga.

---

²² Kallas võttis oma „kirjanduslikke ringreise” nii Soomes kui ka Eestis ette juba 1910. aastatel. Ringreisid koosnesid õhtustest koosviibimistest, kus Kallas pidas ettekandeid eri teemadel (nt eesti kirjandusest ja kuulsatest eesti naistest) ja luges ette oma loomingut. Eesti-ringreisid lõpetas ta siis, kui 1924. aasta alguses ilmus August Alle pilkelugu. Samal aastal tegi ta aga algust ringreisiga Inglismaal ja Šotimaal; 1926. aastal läks ta ringreisile ka Ameerika Ühendriikidesse. Reaside eesmärgiks oli teenida raha ja tutvustada oma loomingut.

²³ Näidend kandis tõlkes pealkirja „Dybbuk”, seda kanti Soomes ka ette, kuid etendused lõpetati negatiivse vastukaja tõttu. Kallas pakkus näidendit avaldamiseks WSOY kirjastusele, kuid too keeldus. Soome tõlget säilitatakse Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiivis (SKS KIA).

Lõpetuseks

„Lõpuni elamatu elu on lause ilma lõpliku stiilita, lõpliku rütmita,” algab essee, mille Kallas on dateerinud Londonis 3. detsembril 1923. Paika jäänud avalause on üks paljudest alternatiividest, kuna see on kirjutatud teiste, läbi-kriipsutatud lausete kohale. 22-leheküljeline essee on kirjaniku enese visand oma elu ja loomingu seostest ning nendevahelisest dialoogist. (KM EKLA, f 245, m 231: 10) Essee ilmus kirjaniku eestikeelses valikkogus „Kogutud teosed” (1929) Friedebert Tuglase tõlkes. Lühendatud kujul avaldati see hiljem ka soomekeelsete „Valitud teoste” sissejuhatusena, avalause „lõpuni elamatu elust” oli aga sealjuures kaotsi läinud.

Kallasest ei ole varem kirjutatud tõelist elulugu, kuigi kavatsusi on olnud, esimest korda juba pea kaheksakümmend aastat tagasi. Üks põhjus näib olevat kirjaniku eripärane positsioon „ühiskirjanikuna”: Kallase elulugu ei saa kirjutada, tundmata Eestit ja oskamata eesti keelt.

Aino ja Oskar Kallasega (samuti perekond Krohniga) seotud arhiivimaterjal on väga mahukas ning Eesti Kirjandusmuuseumi ja Soome Kirjanduse Seltsi kirjanduskogude materjale ei ole süstemaatiliselt omavahel võrreldud. Uusi arhiivileide tehakse veel aastategi pärast. Aastakümneid oli Kallast puudutav arhiivitöö ka sellepärast keeruline, et nõukogude ajal oli soome uurijate ligipääs materjalidele väga piiratud, nagu näitavad Kai Laitise uurimus ja see, et näidendit „Bathseba” peeti kadunuks. Osa materjali on aga senimaani leidmata, nagu Kallase pärast 1931. aastat kirjutatud päevikud, mis läksid kaotsi 1940. aastatel ja mida otsiti innukalt juba kirjaniku eluajal. On oletatud, et päevikud viidi sõja ajal hoiule kirjaniku tütre Laine Kallas-Määri mehe Aleksander Määri sugulaste juurde maale, kuid võimalik, et need hävitati hiljem: nõukogude ajal oli oht, et neid peetakse kahtlasteks dokumentideks. Kirjaniku hiliseimaks päevikuna määratletavaks teoseks jäi aastatel 1946–1956 kirjutatud „Rändav külalisteraamat” („Vaeltava vieraskirja”), mis avaldati postuumselt 1957. aastal.

Vaevalt on biograaf suuteline esitama kirjaniku elu „lõplikku kokkuvõtet, lõpptulemust”, kuigi Kallas pagulasaastatel seda lootis. Uues biograafias ja sellel põhinevas siinses artiklis olen aga kujutanud kirjanikku viisidel ja vaatenurkadest, mis avardavad ja ehk isegi teisendavad tema kuvandit nii Soomes kui ka Eestis. Olen üritanud kujutada kirjanikku, kellel olid Eestiga tihedad ja mitmepalgelised sidemed, kuid vastuoluline suhe. Ühtlasi oli tegu kirjanikuga, kes võttis palju üle oma perekonna ja lapsepõlve pärimusest ning asetas oma loomingu selgesti elusündmuste taustale, pannes nii ka omalt poolt aluse omaeluloolisele tõlgendamisele. Kolmandaks oli Kallas kirjanik, kes pakkus oma ajastu kitsaskohtadele ja päevakajalistele küsimustele lausa hämmastavalt värskeid vaateid. Siinses artiklis olen vaadelnud Kallast nii „ühiskirjanikuks” olemise kui ka elu kahe ääre, lapsepõlve ja vanadusaastate aspektist.

Soomekeelsest käsikirjast tõlkinud Johanna Ross

Arhiiviallikad

Eesti Kirjandusmuuseum, Eesti Kultuurilooline Arhiiv:

KM EKLA, f 186, m 20: 3. Bathseba. Runonäytelmä 5:ssa näytöksessä. 1909.

KM EKLA, f 245, m 29: 14. Aino Kallase kirjad Friedebert Tuglasele 9. II 1909 – 23. X 1942 ja d-ta.

KM EKLA, f 245, m 231: 10. Kallas, Aino. Loppuunkulumaton elämä [„Lõpuni elamatu elu...”] 3. XIII 1923.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto (SKS KIA), Aino Kallaksen arkisto (Soome Kirjanduse Seltsi kirjandusarhiiv, Aino Kallase arhiiv):

SKS KIA, kotelo 4. Muistio. Muistikirja virolaisten kohtaloista (kuolleista, kar- kotetuista) sekä Kallaksen omista oleskelupaikoista vuosina 1942–1954.

SKS KIA, kotelo 16. Pakolaisen sielunelämää. Muistelmakäsikirjoitus. 1951.

Kirjandus

Aalto, Minna 2000. Vapauden ja velvollisuuden ristiriita. Kehitysromaanin mahdollisuudet 1890-luvun lopun ja 1900-luvun alun naiskirjallisuudessa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Alle, August 1924. Jaanalinnu sulgedega. Kirjanduslik foljeton. – Vaba Maa 13. I, lk 5.

Annus, Epp, Epner, Luule, Järv, Ants, Olesk, Sirje, Süvalep, Ele, Velsker, Mart 2001. Eesti kirjanduslugu. Tallinn: Koolibri.

EKA III = Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. III köide. XIX sajandi lõpust 1917. aastani. Toim Heino Puhvel. Tallinn: Eesti Raamat, 1969.

EKA IV, 2 = Eesti kirjanduse ajalugu viies köites. IV köide, 2. raamat. Aastad 1930–1940. Toim Maie Kalda, Harald Peep, Heino Puhvel, Endel Sögel, Arne Vinkel. Tallinn: Eesti Raamat, 1984.

Erho, Elsa 1970. Lasnamäen valkea laiva. – Juhlakirja Eino Kauppisen täyttäessä 60 vuotta 26.2.1970. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 7–22.

Kallas, Aino 1944. Löytöretkillä Lontoossa. Kaksitoista vuotta Viron Lontoon- lähetystössä vuosina 1922–1934. Muistelmia Englannista, Amerikasta ja Hollannista. Helsinki: Otava.

Kallas, Aino 1945a. Kanssavaeltajia ja ohikulkijoita. Muistoja ja muutokuvia. Helsinki: Otava.

Kallas, Aino 1945b. Polttoroviolla. Helsinki: Otava.

Kallas, Aino 1952. Päiväkirja vuosilta 1897–1906. Helsinki: Otava.

Kallas, Aino 1955. Päiväkirja vuosilta 1922–1926. Helsinki: Otava.

Kallas, Aino 1957. Vaeltava vieraskirja. Helsinki: Otava.

Karjalainen, Tuula 2013. Tove Jansson. Tee työtä ja rakasta. Helsinki: Tammi.

Kirstinä, Leena 2014. Kirsi Kunnas. Sateessa ja tuulessa. Helsinki: WSOY.

Koskimies, Rafael 1965. Suomen kirjallisuus IV. Minna Canthista Eino Leinoon. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kurvet-Käosaar, Leena 2006. Embodied subjectivity in the diaries of Virginia Woolf, Aino Kallas and Anaïs Nin. (Dissertationes litterarum et contemplationis comparativae Universitatis Tartuensis 6.) Tartu: Tartu University Press.

- Kurvet-Käosaar, Leena, Rojola, Lea (toim) 2011. Aino Kallas. Negotiations with Modernity. (Studia Fennica Litteraria 4.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Laitinen, Kai 1973. Aino Kallas 1897–1921. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta. Helsinki: Otava.
- Laitinen, Kai 1978. Aino Kallaksen maailmaa: kuusi tutkielmaa Aino Kallaksen vaiheilta. Helsinki: Otava.
- Laitinen, Kai 1995. Aino Kallaksen mestarivuodet. Tutkimus hänen tuotantonsa päälinjoista ja taustasta 1922–1956. Helsinki: Otava.
- Lappalainen, Päivi 1992. Jotakin vanhaa, jotakin uutta. Naisen subjektiviteetin rakentuminen L. Onervan *Mirdjassa* ja Aino Kallaksen *Sudenmorsiamessa*. – Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus. Toim Tapio Onnela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 151–168.
- Lappalainen, Päivi 1995. Tuoksuvat kukat ja kultaiset hedelmät. Aino Kallaksen *Katinka Rabe* identiteetin rakentumisen kuvauksena. – Identiteettiongelmia suomalaisessa kirjallisuudessa. (Taiteiden tutkimuksen laitos. Sarja A, 33.) Toim Kaisa Kurikka. Turku: Turun Yliopisto, lk 168–188.
- Lassila, Pertti 1999. Kirjallisuus sodassa ja kulttuuritaistelussa. – Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 724.) Toim P. Lassila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 8–39.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2006. Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2011. Songs of comfort and lamentation. Autobiographical connections in the texts of ageing Aino Kallas. – Aino Kallas. Negotiations with modernity. Toim Leena Kurvet-Käosaar, Lea Rojola. (Studia Fennica Litteraria 4.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 198–214.
- Leskelä-Kärki, Maarit 2016. Remembering mother: relations and memory in the biographical project on Minna Krohn (1841–1917). – Biography, Gender and History: Nordic Perspectives. (Cultural History – Kulttuurihistoria 14.) Toim Erla Hulda Halldórsdóttir, Tiina Kinnunen, M. Leskelä-Kärki, Birgitte Possing. Turku: Turun Yliopisto, lk 187–208.
- Leskelä-Kärki, Maarit, Melkas, Kukku, Hapuli, Ritva (toim) 2009. Aino Kallas. Tulkintoja elämästä ja tuotannosta. Helsinki: BTJ.
- Lilja, Pekka 1981. Eino Leino ja Viro. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Lindsalu, Elo 2008. Naisekuju modelleerimine XX sajandi alguskümneid eesti kirjanduses. Analüütiline ülevaade. (Tallinna Ülikool, humanitaarteaduste dissertatsioonid.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Lukas, Liina 2011. Goethe, Master! Reading Goethe with Aino Kallas and her Contemporaries. – Aino Kallas. Negotiations with Modernity. (Studia Fennica Litteraria 4.) Toim Leena Kurvet-Käosaar, Lea Rojola. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 130–141.
- Maijala, Minna 2014. Herkkä, hellä hehkuvainen. Minna Canth. Helsinki: Otava.
- Melkas, Kukku 1999. Yhteensopimattomat osat. Aino Kallaksen *Kirsti*: naisen halu murroksessa. – Naistutkimus, nr 12: 2, lk 29–38.
- Melkas, Kukku 2006. Historia, halu ja tiedon käärme Aino Kallaksen tuotannossa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Nirk, Endel 1983. Eesti kirjandus. Arengulooline ülevaade. Tallinn: Periodika.

- Olesk, Sirje 1995. Kolme myyttiä Koidulasta. – Ajan arvot & sankarit. Toim Jan Blomstedt, Maarja Lõhmus, Eero Tarasti. Helsinki–Tartto: Kullervo–Syntheesi, lk 204–209.
- Olesk, Sirje 2009. Aino Kallas – virolainen kirjailija? – Aino Kallas. Tulkintoja elämästä ja tuotannosta. Toim Maarit Leskelä-Kärki, Kukku Melkas, Ritva Hapuli. Helsinki: BTJ, lk 85–97.
- Olesk, Sirje 2010. Eesti teema soome kirjanduses: Sofi Oksanenin romaan „Puhas-tus”. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 473–486.
- Olesk, Sirje 2016. Sügis eksilis. Aino Kallas ja Aino Suits. – Looming, nr 4, lk 557–576.
- Roiko-Jokela, Heikki 1999. Oikeutta moraalin kustannuksella? Neuvostoliiton kansalaisten luovutukset Suomesta 1944–1955. (Studia Historica Jyväskylään-sia 58.) Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Rojola, Lea 1992. „Konsa susi olen, niin suden tekojakin teen”. Uuden naisen uhkaava seksuaalisuus Aino Kallaksen *Sudenmorsiamessa*. – Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus. Toim Tapio Onnela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 132–150.
- Rojola, Lea 1995. Naisen kieli ja hysteria: Maie Meritsin henkilökuvaa Aino Kallaksen novellissa „Lasnamäen valkea laiva”. – Ajan arvot & sankarit. Toim Jan Blomstedt, Maarja Lõhmus, Eero Tarasti. Helsinki–Tartto: Kullervo–Syntheesi, lk 73–87.
- Rojola, Lea 2013. Kun metafora tulee lihaksi: Aino Kallaksen *Sudenmorsiamen* susi ja antropologinen kone. – Kirjallisuuden naiset. Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle. Toim Riika Rossi, Saija Isomaa. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 229–253.
- Salokannel, Juhani 2017. Nuoren Viron omatunto. Kansalliskirjailija A. H. Tammsaare. Helsinki: Vastapaino.
- Sievänen-Allen, Ritva 1993. Tyttö venheessä. Elsa Enäjärvi-Haavion elämä 1901–1951. Helsinki: WSOY.
- Thauvón-Suits, Aino 1958. Tuntemani Eino Leino, kärsivä ihminen. Helsinki: WSOY.
- Tuglas, Elo 2009. Elukiri 1952–1958. Tallinn: Tänapäev.
- Valkama, Leevi 1944. [Arvustus.] – Uusi Suomi 14. II.
- Vuorikuru, Silja 2007. „Minä ikävöin maahan, jota ei ole”. Utopia Aino Kallaksen novellissa „Lasnamäen valkea laiva”. – Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista. Toim Riikka Rossi, Katja Seutu. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 168–200.
- Vuorikuru, Silja (toim) 2008. Elämisen taiteesta. Aino Kallaksen ja Anna-Maria Tallgrenin kirjeenvaihtoa kolmelta vuosikymmeneltä. Helsinki: Otava.
- Vuorikuru, Silja 2009. Batseba – Aino Kallase tundmatu näidend. – Keel ja Kirjandus, nr 3, lk 205–225.
- Vuorikuru, Silja 2012. Kauneudentemppelin ovella. Aino Kallaksen tuotanto ja raamatullinen subteksti. Helsinki: Unigrafia. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/36695>
- Vuorikuru, Silja 2017. Aino Kallas – Maailman sydämessä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Wuolijoki, Hella 1986. Nuoruuteni kahdessa maassa. Espoo: Weilin+Göös.

An unfinished life – the biography of Aino Kallas

Keywords: Aino Kallas, biography, literary relations between Finland and Estonia

In the 21st century, Aino Kallas has become one of the most famous female authors in Finnish literary studies. A traditional biography of Kallas had not, however, been published until now.

An artist biography is nowadays a popular nonfiction genre. In recent years, various kinds of biographical questions and aspects have also become more popular in humanities research.

In the new biography (called *Aino Kallas. Maaailman sydämessä*, 2017), Aino Kallas is described as a Finnish-Estonian author, whose authorial figure is very different in Finland and in Estonia. Completely different literary works and themes of Kallas have been highlighted in Finnish and in Estonian research.

Aino Kallas called Estonia „a country of my fate”. Her relationship towards Estonia was, however, ambivalent. In her literary career, Kallas did not want only to describe Estonian milieus and people. She constantly and consciously chose to write about other themes, too.

Aino Kallas was sensitive to the social inequality of her own time and she devoted a lot of discussion to relevant themes and issues. An earlier impression about her as a self-conscious, even selfish artist is, thus, one-sided. Both in her journals and in her essays, Kallas writes about various social questions of her own time and interprets them in fresh ways.

Silja Vuorikuru (b. 1977), PhD, postdoctoral researcher, Finnish literature, University of Helsinki, silja.vuorikuru@helsinki.fi